

RUIMTE SCHEPPEN VOOR DE ONTMOETING **Het onmogelijke ontmoeten**

Joris De Bisschop

14, Place de la Mairie, F-41330 Averdon
joris.de.bisschop@gmail.com

Samenvatting: De institutionele psychotherapie, als beweging, is de voortdurende concrete arbeid de noodzakelijke mogelijkheidsvoorwaarden in te stellen opdat de kliniek ontdaan wordt van de nefaste invloed van vervreemdingsprocessen. Om psychotici en andere lijdende mensen te onthalen en te verzorgen moeten we een voldoende dragend overdrachtveld oprichten waarbinnen de ontmoeting centraal staat. Aldus kan iets van het reële geraakt worden en maken dat er, in een crisismoment, binnen de subjectieve positie transformatie plaatsgrijpt. Middels het collectief, het pathische bewerken van de ruimte-tussen-de-mensen, kan er plaats gemaakt worden voor het bijzondere, het onverwachte, het onmogelijke. De auteur vertrekt vanuit zijn ervaring in de Franse kliniek La Borde om, langsheen enkele concrete situaties en kritieke momenten, de vervlechting van het conceptuele kader en de therapeutische omgang binnen een instelling te schetsen.

Sleutelwoorden: Ontmoeting, Onmogelijke, Pathische Landschap, Onthaal, Omgang, Ruimte-tussen-de-mensen.

Ontvangen: 13 juni 2008; **Aanvaard:** 10 oktober 2009.

Inleiding

"Sans la reconnaissance de la valeur humaine de la folie, c'est l'homme même qui disparaît" (Tosquelles, 1986).

Ruimte scheppen voor de ontmoeting. Vanwaar deze wat vreemde uitdrukking? Worden we immers in de kliniek niet elke dag geconfronteerd met de onmogelijkheid van de psychoticus om te ontmoeten. Meer nog, gevangen binnen zijn gedissocieerde wereld is het voor hem vaak ondraaglijk "met-een-ander-te-zijn". Hij beschermt zich tegen deze bedreigende Ander door middel van verstarring, passiviteit en het verlies van interesse. Het is precies in deze dimensie van "interesse", van het "tussen-zijn" waar de psychoticus het zwaarst getroffen is.

De fenomenoloog Henri Maldiney stelt dat de psychoticus niet tot *le transpassible* in staat is. Hij is de mogelijkheid verloren ontvankelijk te zijn voor wat hem toevalt (Maldiney, 1991: 84, 419). Hij beschikt niet over een oneindige bekwaamheid om "open te staan voor...". Hij kan niet beproeven; meer nog, hij is er, in het geval van de paranoïcus, van overtuigd "op de proef genomen te worden". We denken aan een jongeman die de zekere indruk heeft dat de hele wereld geschapen is opdat iedereen vanuit een pervers genoeg zou kunnen toezien hoe hij lijdt, hoe hij met dit opgelegde lijden omgaat. Het experiment heeft als doel na te gaan of hij zich al dan niet van kant zal maken. Zelfs zelfmoord biedt geen uitweg aangezien alles dan gewoon opnieuw zou beginnen. De tijd ontwikkelt zich niet langer: hij zit gevangen in deze val, voor eeuwig vast in dit heden.

Daar waar het neurotische subject "onder-worpen" is aan het ritmische "onder-gaan" en "door... (heen) gaan", ondergaat de psychoticus niets maar "gaat hij ten onder".¹ Hij zit verstrikt in de pose, opgesloten in zijn maniërisme. Hij *wordt* niet meer, hij *is* zijn personage dat zich elders ophoudt, veeleer in een nergens, wachtend, zonder dat er iets gebeurt. Het gebeuren is immers van de orde van de ontmoeting. De "ont-moeting" is het moment waarop we geconfronteerd worden met het onverwachte. Na een ware ontmoeting zijn we nooit meer dezelfde: "Er valt mij iets toe waar ik me helemaal niet aan verwachtte, ik word erdoor geraakt en veranderd". Het is enkel vanuit deze vorm van ontvankelijkheid dat de confrontatie met het onverwachte, of nog, met het onmogelijke, sporen nalaat, zich inschrijft en raakt aan onze subjectieve positie. Maldiney noemt het onmogelijke datgene wat nog niet gerealiseerd is, hetgeen als mogelijkheid blijvend openstaat. De existentie wordt zo het "zijn-van-zijn-eigen-mogelijkheid".

Het pathische landschap

De institutionele psychotherapie is de voortdurende concrete poging om de noodzakelijke mogelijkheidsvoorwaarden in te stellen om psychotici en andere lijdende mensen te onthalen en te verzorgen. Of in de woorden van Tosquelles: "La psychothérapie institutionnelle

1. Etymologisch gezien verwijst *subject* naar het Griekse *hypokeimenon* en het Latijnse *subjectum* (het neutrale substantief van *subjectus*: onderworpen aan). Lacan stelt dat het *gedeelde subject* onderworpen is aan de betekenaar en aldus veroordeeld tot een onophefbare onbepaaldheid. Het *subject van het onbewuste* komt op, verschijnt, toont zich in het spreken om meteen te verdwijnen onder de betekenaar.

est à la psychiatrie ce que l'asepsie est à la chirurgie, un préalable incontournable à son exercice" (Tosquelles in Michaud, 2004: 125). Net zoals de chirurg zijn instrumenten ontsmet vóór een operatie om infecties te voorkomen, moet men, om te vermijden dat de verleende zorg de pathologie nog zou verzwaren, eerst en vooral het psychiatrische milieu zelf verzorgen. Elk ziekenhuis is immers zelf ziek en moet behandeld worden opdat het een psychotherapeutisch midden zou kunnen worden in plaats van een haard van passiviteit, geweld, vervreemding en uitsluiting.

Willen we enige aanspraak maken op een mogelijke analyse van psychotici dan kunnen we niet om een aantal paradoxen heen die maken dat we een heel bijzondere en minutieuze vorm van institutionele mediatie in het leven zullen moeten roepen. Immers, de duale relatie met de psychoticus versterkt vaak de dissociatie, de uiteenspatting, eigen aan de psychose, wat soms catastrofale gevolgen kan hebben. Enkel een breed overdrachtsveld kan ons hiervoor behoeden: "La multiplicité des points d'investissement (points de transfert, tantôt positif, tantôt négatif) permet au moins de ne pas davantage dissocier le sujet" (Roulot, 1999: 33). Onze arbeid bestaat erin "openingen te enten zodat de persoon zich kan begrenzen" (Ledoux, 2004: 114).

Het is op deze grondstenen dat de institutionele psychotherapie haar praktijk opricht vanuit het voortdurend in vraag stellen van de noodzakelijke inrichting van de ruimte, de ruimte-tussen-de-mensen, het overdrachtsveld, opdat een ontmoeting met iets van de orde van het reële plaats zou kunnen vinden zonder al te veel schade te berokkenen. Hoe kunnen we een "tussen-ruimte" creëren opdat het bijzondere, het singuliere, datgene wat in ieder van ons het meest verborgen is, zou kunnen opkomen? Verrassend genoeg is het bij uitstek binnen het *collectief* dat de singulariteit van elke mens een oorspronkelijke verblijfplaats aangeboden krijgt. Het collectief is die operator die het verschil produceert. Het respecteren van het kleinste en het grootste verschil botst vaak met de inherente aard van eender welke instelling. Daarom moet er een proces van institutionalisering op gang gebracht worden met als doel – om het met een paradoxale formule uit te drukken – het toeval te programmeren, anders gezegd: "organiser la désorganisation".

Volgens Gisela Pankow geschiedt de fundamentele toegang tot de psychose via de ruimtelijke structuren. Het gaat hier niet enkel om de fysieke of geografische ruimte, de architectuur (het kasteel, de tuin, de keuken) maar vooral om hoe deze ruimten gekleurd en bezield worden. De ambiance, de sfeer, de tonaliteit hangt in grote mate af van de

stijl van de personen die de ruimte bewonen. Het verzorgen van de kwaliteit van deze ambiance is essentieel willen we mensen onthalen in hun eigen oorspronkelijk landschap, in hun fundamenteel anders-zijn. Het op een bepaalde-wijze-aanwezig-zijn van de één maakt dat de ander zich in hetzelfde landschap kan ophouden, *la qualité de présence* zegt iets over de singuliere stijl van iemand. Zo hebben bepaalde mensen de gave om rond hen een complex systeem van uitwisselingen in te stellen en op deze wijze de ruimte waarin ze zich bevinden aan te kleden met een web van betekenaars waarin de ander gegrepen wordt. Af en toe komt het zo, stilzwijgend, tot een soort van dialoog.

Een veelheid aan ruimten, objecten, activiteiten en personen volstaat op zich echter nog niet. Het schetsen van een utopisch plan voor de bouw van een ideaal hospitaal leidt enkel tot kunstmatig aanvoelende situaties. La Borde is hier bijna het tegendeel van. Daar wordt vertrokken vanuit de tekortkomingen van een bepaalde plaats om aan zekere noden te voldoen. Deze noden komen tot stand vanuit de gezamenlijke beslissing om gestalte te geven aan het verzoek van de één of de ander, bijvoorbeeld om een lokaal te vinden voor een informatica-atelier.

Op deze manier komt er een proces van onophoudelijke transformatie op gang en wordt de architectonische structuur tonaal bezet. Elke plaats krijgt een eigen kleur. De ruimte, eens aangekleed met betekenaars, wordt verhaal. Bijvoorbeeld, in La Borde is de zogenaamde "TV-zaal" de naam van een kamer, het "kippenhok" de plaats waar de paarden gestald staan, de "kapel" is de bibliotheek, het "horloge" is een gebouw, "la rue de Rivoli" een deel van het salon, enzovoort.

Dit lokale lexicon toont in hoeverre de geschiedenis, de dimensie van de tijd, zich inschrijft in de ruimte – een ruimte die bewoond en beleefd wordt. Het reële van de ruimte en het lichaam moet benoemd en betekend worden. Vandaar dat een bezoeker steeds een *poisson pilote* meekrijgt, een gids die fungeert als tolk. Het is meestal een pensionair die een heel eigen vertaling maakt van zijn leefwereld die geankerd is op deze bewerkte ondergrond.² De keuzes die hij maakt op dit parcours, tijdens zijn "rond-leiding", tonen vaak de driftmatige trajecten en de eigen stijl van de gids. Deze onthaalt de nieuweling (het nieuwe) door hem binnen te leiden in zijn pathische landschap, in

2. In La Borde worden de bewoners bewust *pensionairs* genoemd, om benamingen als "patient", "client", enz. te vermijden.

de wereld die zich vóór hem opent doorheen zijn eigen investeringen. Vanuit dit vrij circuleren gaat hij van de ene significante plaats of persoon naar de ander, dus van de ene betekenaar naar de ander, met als effect dat hij "in-tussen" zelf als subject kan opkomen.

Een dergelijke organisatie van het dagelijkse leven is niet zomaar een aanleiding of een voorbereiding, maar we hebben op dat niveau, in die basale dimensie van het bestaan, te maken met de problematiek van het structureren van het gedissocieerde lichaam, van tijd en ruimte. Zo worden we in La Borde constant aangesproken met heel concrete vragen als: "Is morgen het kapsalon open?"; "Waar is de sleutel van het journal?"; "Wie doet de lingerie vandaag?". Soms zijn deze vragen absurd, ongrijpbaar of bevreemdend: "On est le matin ou le soir?"; "Où sont mes mains? Je ne les trouve plus"; "Il se trouve où le grand salon ce soir?". Of het omgekeerde: "Voulez-vous vous assoir Claude?"... "Pour aller où?". Of nog: "Je ne peux pas y aller, c'est trop loin pour lui!". De institutionalisering is dus van architectonische orde want het creëert een collectief oppervlak dat toelaat de stukken en brokken van het lichaam, objecten, investeringen, producties (fantasma's, waan,...) te onthalen, ze een plaats te geven en ruimte te bieden opdat de psychoticus zich zou kunnen verzamelen.

Op deze manier wordt de structuur een geheel van onthaalpunten die het dwalen omvormen tot circulatie of passage. De ochtendvergadering (*orange-accueil*) rond een kop koffie of thee, oftewel het onthaal in de S.A.M. (*soin-animation-ménage*), is daar een goed voorbeeld van. Het is een bont gebeuren waarin de overgang van intieme naar collectieve ruimte gemaakt kan worden (uit zijn bed, kamer of isolement treden om naar de anderen te gaan), waar de kliniek en de club elkaar kruisen en in elkaar overlopen (medicament geven, voorstellen om samen de kamer op te ruimen of naar een atelier te gaan), waar de bezorgdheid voor een persoon kan worden gedeeld (het gaat niet goed met mijn kamergenoot vandaag), waar men zijn beklag kan doen (mijn sigaretten zijn gestolen, ik heb slecht geslapen), waar men de dag van eenieder organiseert en de taken verdeelt (wie heeft hulp nodig in de kamer, wie kuist de gang, wie vergezelt me naar de tandarts,...), waar men iets kwijt kan (voorstel, driftbui, beschuldiging, mop, kreet, vraag,...). We lezen samen *la feuille du jour*, een soort affiche die elke namiddag gemaakt wordt in het secretariaat van de club en die een opsomming van de activiteiten van de volgende dag bevat, evenals enkele boodschappen of tekeningen. Dit biedt ons een draagvlak (*un praticable*) dat toelaat om iets uit te wisselen (meer dan woorden, betekenis of objecten), het creëert een

mini-institutie met een lokale semiotiek, helpt de overdracht te enten en vangt stukken van verlangen om ze te richten op een politieke dimensie (verantwoordelijkheid opnemen in de paritaire club) en niet langer louter op personen (Polack & Sabourin, 1976: 190).

Institutionele psychotherapie in wording

Wat is nu institutionele psychotherapie? Het antwoord van Jean Oury is even eenvoudig als verontrustend: "De institutionele psychotherapie bestaat niet". Hij bedoelt hiermee dat het steeds in wording is, het is een werk dat nooit voltooid is of zou kunnen worden. Het gaat om een proces dat steeds herhaald moet worden, elke dag opnieuw, om een zeldzame vergankelijke overwinning te boeken. Binnen de hedendaagse psychiatrie, in tijden van kwaliteitszorg en evaluatie, is de institutionele psychotherapie marginaal: ze bestaat niet, maar *staat buiten*. Daar waar ze als beweging oprijst, dreigt ze meteen weer verdrongen te worden, voor altijd veroordeeld tot de marge.

Elke dogmatische en concrete invulling van de wat ongelukkige want onnauwkeurige term institutionele psychotherapie – in een definitie, een model of een techniek – is meteen in tegenspraak met haar ware betekenis namelijk, een welbepaalde praktijk te zijn, een beweging, een institutionalisering, gestoeld op een steeds opnieuw ondervraagde ethische positie: hoe een heterogeen overdrachtveld creëren opdat we "zorg kunnen dragen voor" (therapie) de singulariteit van iedereen?

Het is een in-vraag-stellende-praxis die steeds opnieuw vertrekt vanuit een concrete situatie om ze te veranderen en in deze cirkelbeweging zij die erdoor gegrepen zijn, transformeert. Het instellen van dit formele dispositief is een veeleer ambachtelijke arbeid die zonder ophouden gerealiseerd moet worden. Dit is de mogelijkhedenvoorwaarde voor therapeutisch werk binnen de meervoudige overdrachtvelden. Het collectief zorgt er zo voor dat een quasi oneindige veelheid aan mogelijkheden tot *acting-out* openstaan. Binnen dit meerstemmige overdrachtveld worden instellingen in het leven geroepen die als platform of steunvlak dienst zullen doen en die samen een scène zullen vormen waarop iets kan verschijnen.

De Catalaanse psychiater François Tosquelles, één van de pioniers van de institutionele psychotherapie, leert ons vanuit zijn radicaal freudiaans-marxistisch denken de noodzaak om steeds weer de nadruk te leggen op de vervreemding. Elke instelling – of het nu een familie, een school of een hospitaal is – heeft steeds een vervreemdende

werking. Het milieu of de omgeving heeft een invloed op de ziekteverschijnselen, hetgeen we "pathoplastie" noemen. Volgens Hermann Simon kunnen we stellen dat elke instelling zelf reeds ziek is en dus verzorgd moet worden.³ Ziek vanwege de functie die zij verzekert voor de maatschappij, ziek vanwege haar financiële afhankelijkheid van de staatsstructuren, ziek vanwege haar eigen noodzakelijke organisatie via administratie en hiërarchie, ziek vanwege fenomenen die zich binnen de groepen afspelen: rivaliteiten, clanvorming en zoeken van een zondebok.⁴ Een gezonde instelling, of liever, de minst schadelijke is deze die niet altijd op dezelfde plaats ziek wordt maar de overgang kan maken van de ene ziekte naar de andere. Er moet dus op een creatieve manier gezocht worden naar steeds nieuwe elementen die de inertie, het chronische karakter en de stereotypie van elke instelling komen verstoren. Radicaal doorgedacht brengt het Oury zover te beweren: "Un atelier, quand ça marche trop bien, il faut le casser!".

Ingrijpen in dit ongunstige klimaat bereidt het terrein voor op het therapeutische werk. Wanneer de zogenaamde zieken gegrepen worden in een dergelijk verzorgen van het ziekenhuis worden ze zelf verantwoordelijke actoren van het therapeutische proces. De klemtoon ligt hier op de verschuiving van het onderscheid "verzorger-verzorgde" naar de zogenaamde *verzorgende functie*, van de rol en het statuut naar de functie. Dit wordt mogelijk door het inrichten van een therapeutische club die als paritair orgaan zowel monitoren als pensionairs verenigt en niet volgens dezelfde logica werkt als het van haar onderscheiden etablissement (het "état-blissement" moet zich als erkende psychiatrische kliniek verantwoorden tegenover de staat, de sociale zekerheid).

De sociale vervreemding verzwaart immers de noodzakelijke (psychopathologische) vervreemding en bepaalt mee haar verschijningsvorm. Dit vertaalt zich enerzijds in passiviteit, onverschilligheid, monotonie, monoloog, geweld en *passage à l'acte*, maar tevens, op een ander niveau, in "eiland-denken", uitsluiting, uitvlakkende imaginaire identificaties, rivaliteiten en een verstikkende machtsstrijd. In de

3. Bij zijn aankomst in Saint-Alban begint Tosquelles met enkele anderen aan de vertaling van het belangrijke boek *Aktivere Krankenbehandlung in der Irrenanstalt* (1929) van Hermann Simon, Duits psychiater die sterk beïnvloed werd door Bleuler en Freud. Therapeutisch werk is volgens hem pas mogelijk wanneer, via de actieve organisatie van het collectieve leven, zowel het personeel als de patiënten verantwoordelijkheid opnemen om aldus passiviteit en andere symptomen van de omgeving (het ziekenhuis dat aan "ziekten" kan lijden) te bestrijden.

4. Gouden raad van Henri Michaux: "Ne laisse personne choisir tes boucs émissaires. C'est ton affaire. S'il coïncide avec le bouc émissaire d'un autre, ou de dizaines d'autres ou davantage, change de bouc. Il ne peut être le tien" (Michaux, 1981: 19).

kliniek kunnen we elke dag de effecten vaststellen van een gedissocieerde instelling waarbinnen de verschillende instanties en actoren niet communiceren. Wanneer bepaalde personen of bepaalde beroepsgroepen menen de analytische functie te belichamen en vinden dat de anderen er niets van begrijpen, dan is het institutionele lichaam niet zomaar verdeeld of verbrokkeld, maar gespleten. Psychotici zijn hypergevoelig voor een dergelijke ambiance. Vanuit Pankow (1977: 194-195) kunnen we stellen dat dit gespleten lichaamsbeeld hersteld moet worden opdat we kunnen intreden in de dimensie van de tijd, de "beleefde tijd" ofwel de persoonlijke geschiedenis. Wanneer een deel van de instelling zichzelf aanziet voor het geheel, bestaat er niet langer een dynamische relatie tussen de delen en het geheel, en is dialectiek uitgesloten. Langs de andere kant mag de instelling evenmin totalitair worden (Goffman, 1968). We moeten weg uit de terreur van een opgelegd project, weg uit een positivistische logica die de "ruimte-tussen-de-mensen" zodanig verplettert dat versplinterde en geïsoleerde individuen samengeperst worden tot ze versmelten tot een "één". Iedereen wordt op één hoop gegooid, wat leidt tot wanhoop. Hier toont zich een andere essentiële pijler van de institutionele psychotherapie, namelijk een politieke dimensie, in de zin van Hannah Arendt (1995): de bezorgdheid om de "ruimte-tussen-de-mensen" open te houden. Hoe?

Dwarsliggen... een eigen spoor trekken

Hierboven hebben we het etablissement onderscheiden van de club, nu zullen we het verschil trachten aan te geven tussen een groep, een constellatie, een collectiviteit en het collectief. Dit laatste is geen verzameling van personen maar een logische operator die onderscheid aanbrengt binnen deze gelaagde en complexe structuur. Om bij het karakteriseren van de relaties tussen al deze verschillende niveaus niet te vervallen in verticaal (piramide, hiërarchie) of horizontaal (homogeniteit), introduceert Félix Guattari het concept *transversaliteit* (transversaal=dwarslijn). Hij stelt dat de transversaliteit wordt gerealiseerd wanneer er een maximale uitwisseling plaatsgrijpt tussen de verschillende niveaus en vooral in alle mogelijke richtingen (Guattari, 2003: 80). Vervolgens kan een cartografie gemaakt worden van de *coëfficiënten van transversaliteit* op de verschillende niveaus, binnen de verschillende instanties en instellingen. Wanneer de uitwisselingen van de kern gevormd rond de hoofdgeneesheer erg formeel en gesloten verlopen, is de coëfficiënt van de transversaliteit er erg laag.

Anderen, bijvoorbeeld de verpleegkundigen, kunnen er onder elkaar en met de anderen meer authentieke relaties op nahouden, wat toelaat een overdracht te installeren met mogelijk therapeutisch effect. Guattari's hypothese luidt dat het niveau van transversaliteit binnen de groep die de – reële – macht in handen heeft, "onbewust" de extensieve mogelijkheden van de andere niveaus van transversaliteit reguleert. De groep die deze sleutel in handen heeft, valt daarom niet noodzakelijk samen met de juridische instanties van het etablissement. Wanneer het niveau van transversaliteit binnen het geheel van de instelling hoog is, kan het grootst mogelijke therapeutische effect verwacht worden.

Binnen een hiërarchisch georganiseerd ziekenhuis krijgt iedereen een welbepaalde rol toegeschreven op basis van zijn diploma. Ieder houdt zich bezig met zijn terrein en heeft zich niet te bemoeien met het "object" van de ander. Poetsvrouwen bijvoorbeeld hebben vaak geen recht van spreken, terwijl ze net een direct contact hebben met de intimiteit van de patiënten. Dit is helaas geen karikatuur maar al te vaak een schrijnende realiteit. Kunnen erkennen dat een informeel gesprekje met een poetsvrouw soms een groter therapeutisch gehalte heeft dan een afspraak bij de psychiater vergt inderdaad een grondige verandering in de narcistische huishouding!

Een verticaal georganiseerde "verzorgings-machine" waarbinnen alles duidelijk en transparant is en iedereen zijn plaats heeft, creëert allerhande deskundigen, met name de patiënt als een specialist in het ziek-zijn. We blijven hier steken in het register van de rol, de identiteit, het imaginaire, de schijn, kortom vervreemding, en we kunnen niet de overgang maken naar het verlangen en het subject. Om dit lege spreken te verlaten moet het mogelijk worden om de doorgang te kunnen maken van het ene discours naar het andere. Daarvoor moet de circulatie binnen de gehele instelling compleet overhoop worden gehaald. We moeten voortdurend "her-territorialiseren", weg uit de voorspelbaarheid en de homogene massa. Deleuze en Guattari leggen de klemtoon op het vrijwaren van *l'intempestif*, namelijk van dat wat steeds ongelegen komt en misplaatst is (Deleuze, 1973).

Guattari was een genie in de kunst van het reclassen van mensen (artsen ook laten deelnemen aan het secretariaatswerk, psychologen die samen met de bewoners de afwas doen).⁵ Door het onophoudelijke

5. Volgens Jean-Claude Polack kunnen we het "génie" van Félix ook horen in de zin van de legertroepen die als taak hebben bruggen te bouwen, velden te ontminnen, wegen open te houden en de mobiliteit te verhogen.

omgooien van het schema rol-statuut-functie worden mensen, ongeacht hun statuut, uit hun klassieke rol gehaald opdat ze niet zouden vastroesten, niet met hun rol zouden samenvallen en aldus nieuwe functies kunnen opnemen. In het contact met het bevreemdende van de psychose en het onhoudbare van de psychopathie zien we hoe binnen een institutioneel kader onophoudelijk een heel aantal verdedigingsmechanismen de kop op steken die zich zowel zullen uiten op het niveau van de groep als op dat van het individu: zich opsluiten in een (beroeps)groep, sterke drang tot "territorialisering", zoeken naar een zondebok, verlies van motivatie, vermijdingen, uitsluiting, enzovoort.

De taak van de *grille* is te trachten deze individuele en collectieve weerstanden te mobiliseren om ze te overwinnen, wetende dat een dergelijke tussenkomst gepaard zal gaan met een "over-interpretatie" door de betrokkenen en soms gewelddadige reacties zal uitlokken (Polack & Sabourin, 1976: 40). Viktor von Weizsäcker benadert de ziekte en haar symptomen via zijn zogenaamde antilogische formule: "*Ja, maar niet zo...*" (von Weizsäcker, 2005: 192, 227). Hij beoogt iemands symptomen als het ware aan het werk te zetten en ze in zekere zin productief en dus nuttig te maken om ze via deze weg te veranderen.⁶ Hiermee kunnen we in de kliniek aan de slag aangezien we zo het causale van het "waarom" (van een beslissing, van een symptoom, van een ziekte,...) verlaten ten voordele van het pathische van de vraag "waartoe", "waarheen", "met het oog waarop" (Ledoux, 1990: 5). De vraag naar de oorzaak, zin of betekenis wordt aldus omgebogen in beweging, in het worden (*le devenir*), of nog, in iets van de orde van de creatie.

"La caisse de dépôt"

Laat ons nu een concreet voorbeeld van een dergelijke "ontvervreemding" geven. In La Borde bestaat er zoiets als *la caisse de dépôt*, een instantie die dienst doet als een soort interne bank. Elke bewoner heeft er een rekening waar hij maandelijks een som geld op stort die hij dan beetje bij beetje kan afhalen. Twee jaar geleden trekken de vier verantwoordelijke monitoren aan de alarmbel. Tijdens de ochtendlijke verdeling van het geld worden ze bijna letterlijk

6.Het "productief maken" bevindt zich hier duidelijk binnen wat Georges Bataille (1967) "l'économie générale" noemt en absoluut niet binnen "l'économie restreinte" (het kapitalisme en het "uitbuiten" van de arbeider).

overrompeld door de bewoners die elk hun geld willen en dan nog zonder te kunnen wachten. De monitoren zitten angstig voor een muur, ze staan alleen voor deze onbemiddelde massa van verzoeken die zich stellen op het niveau van de grootst mogelijke onmiddellijkheid, namelijk in het hier en nu. De ongerustheid, de bevreesde aanwezigheid van de monitoren lijkt eveneens bij te dragen tot de escalatie. De agressiviteit dreigt om te slaan in bruto geweld, er moet ingegrepen worden. In de verschillende instanties en op verschillende niveaus wordt het probleem aangekaart. In de grille kunnen de monitoren hun verhaal kwijt, ze vertellen er aan hun collega's hoe ze zich bedreigd voelen en hoe ze onmachtige toeschouwers zijn van het plotselinge verkommeren van de sfeer binnen hun atelier. Tijdens de clubvergadering wordt een dergelijke situatie met de bewoners besproken en komen de verschillende partijen aan bod. Er worden een aantal concrete voorstellen gedaan. Er wordt niet met de beschuldigende vinger gewezen maar samen nagedacht over hoe deze situatie rechtgetrokken kan worden en weer leefbaar gemaakt. We nemen de tijd die nodig is, tot het ogenblik dat er, ergens te midden van de vele vergaderingen, een beslissing wordt genomen. Om de ongedifferentieerde massa tot een publiek te maken, wordt een parcours uitgetekend van drie plaatsen waar het geld zal worden verdeeld. Elke dag zal een pensionair de monitor vergezellen tijdens de distributie. Het effect laat niet lang op zich wachten: enige dagen later zijn de gemoederen bedaard. *La caisse de dépôt* is niet langer het hete hangijzer en er wordt al snel over iets anders gesproken alsof het probleem op een mum van tijd verwezen is naar een ver verleden.

De zogenaamde crisis brengt echter heel wat "neven-effecten" teweeg. In La Borde kiezen de monitoren zelf voor het uitoefenen van een welbepaalde functie. Deze keuze vertrekt vanuit een eigen verlangen maar wordt gearticuleerd met de institutionele noden. Het is de functie van de grille om binnen deze articulatie (*affect-affectation*) een evenwicht te vinden. *La caisse de dépôt* stond bekend als een instantie die moeilijk maar "goed" werk leverde, waar "orde op zaken" werd gesteld. Het was een eerder obsessieel-fobische pool waar af en toe zelfs rekeningen werden vereffend met een te chaotisch gevonden instelling. In de nasleep van de zogezegde crisis worden meerdere pensionairs opgeleid opdat ze, twee per twee, verantwoordelijk zouden worden voor de dagdagelijkse verdeling van het geld van de andere pensionairs. Hiervoor moet heel wat argwaan en weerstand bij een aantal monitoren worden overwonnen, zeker wanneer ze te horen krijgen dat aan een pensionair de sleutel van de kluis zal worden

toevertrouwd. Onverwacht resultaat: er is geen geweld meer te bekennen. Meer nog, het desaliënerend effect van deze overwinning maakt dat sindsdien de coëfficiënt van de transversaliteit binnen deze instantie dusdanig is toegenomen dat de *caisse de dépôt* van een saaie routineopdracht is uitgegroeid tot een therapeutisch instrument. De pensionairs worden uitgenodigd op de teamvergadering waar het werk tezamen met de monitoren verdeeld wordt. Terwijl de monitoren betaald worden om aanwezig te zijn, blijft er voor hen amper de plaats over om zelf de verdeling te doen van het geld. Ze blijven aan de rand staan, waakzaam maar zonder te controleren. Ze leren te verdragen dat het ware werk veelal *onzichtbaar* is maar voelbare gevolgen heeft. In plaats van een zekere hysterisering, het in-scène-brengen van de eigen noeste arbeid die moet resulteren in een objectiveerbaar en evalueerbaar resultaat, leren we de "*buiten-positie*" te verdragen (Dejours, 2003: 25). Een bepaalde stijl van aanwezig-zijn tekent een landschap uit waarbinnen de ander met rust gelaten wordt en zo zelf een stap kan zetten.

De buitenpositie heeft niets te maken met enige passiviteit, neutraliteit of onverschilligheid, noch met de lijfspreuk van Groucho Marx (*Annie Hall*, 1977): "Ik zou nooit deel willen uitmaken van een club die mij aanvaardt als lid!". Kurt Valke verduidelijkt de plaats van zuivere uitwendigheid: "Ik ben erbij, maar ik hoor er niet bij. Ik kan als therapeut een psychotherapeutische overdrachtelijke functie hebben, maar ik val niet samen met mijn 'therapeut-zijn'. Deze exterioriteit vermijdt dat de psychotherapeut of de hulpverlener de overdrachtelijke functie volledig zal belichamen waardoor de verscheidenheid verloren gaat en daarmee ook de mogelijkheid dat er iets gebeurt, d.w.z. dat er mij iets 'toevalt' waardoor ik nadien anders ben dan voordien" (Valke, 1998b: 10). Oury heeft het vaak over *la fonction -1*, een logische functie van negativiteit, oftewel het feit dat er, opdat een structuur zou kunnen bestaan, steeds een punt in een andere ruimte nodig is ("uitzonderingen bevestigen de regel"). Deze functie verzekert ons van een analytische overdracht en maakt interpretatie mogelijk, op voorwaarde natuurlijk dat we ons niet gaan identificeren met dit punt of menen het te kunnen belichamen (Oury, 1998: 81-82).

De omgang

De enige uitweg uit de hedendaagse bureaucratische dictatuur en haar ideaal van transparantie, uit deze thanatocratische machine, is de "om-weg". In het "om-gaan" met psychotici leert men dat de kortste

weg van het ene punt naar het andere niet de rechte lijn is. De duale band, in de afwezigheid van enige mediatie, leidt tot massieve overdracht, achtervolging, collages, confrontatie, imaginaire identificatie en dus een nieuwe vorm van vervreemding. We blijven steken in het spiegelbeeld en verworden zelf tot de *norm*.

De eigenheid van de institutionele psychotherapie is het belang dat ze hecht aan haar basisprincipes: de heterogeniteit, de vrije circulatie, het afwijzen van enige vorm van segregatie (apartheid), de polyvalentie, de grille, enzovoort. Hiermee bedoelt ze plaats vrij te maken voor een meervoudig en complex overdrachtsveld, 't is te zeggen, een enorm uitgesponnen netwerk waarbinnen onverwachte vormen van uitwisseling mogelijk worden. De psychotisch lijdende mens komt in beweging wanneer we hem met rust laten, we niets willen voor hem, we ons niet rechtstreeks tot hem richten, maar we – vanuit een gelaten, wachtende en dragende houding – ons bezighouden met de omgeving waarin hij probeert te "over-leven".

Het collectief, dat de collectiviteit open hoort te houden, laat ons toe om steeds weer te pogen onze *onmacht* te verheffen tot het niveau van de *onmogelijkheid*. Wanneer we erin slagen deze onmogelijkheid te dragen en te verdragen, kan er, vanuit onze nutteloze ontvankelijkheid en verveeldheid, iets onverwachts verschijnen. Wanneer we het "tussen" bewerken en niet wankelen voor een fundamentele leegte, dan kan de psychoticus, in een *creatio ex nihilo*, zichzelf produceren.⁷ Enkel op deze manier kunnen de leegte en de dimensie van de onmogelijkheid de motor worden van het therapeutische proces. Dit wordt dan de voortdurende poging net die minimale structuur of basis te vinden die toch dragend genoeg is opdat, op een spontane manier, beweging kan ontstaan en dus zinvolle activiteit, die mensen zich kunnen toe-eigenen. Een dergelijke organisatie leidt niet tot verwar- ring of chaos, integendeel. Het *collectief* is een abstracte machine, een logische operator die insnijdingen en verdelingen maakt en de delen met elkaar articuleert. Wanneer het collectief werkzaam is, creëert het een gelaagde structuur van onderscheiden instanties, ruimtes, groepen,

7. We zijn hier ver verwijderd van het voor de hand liggende *rijk der mogelijkheden*: Sarkozy's verkiezings slogan "ensemble tout devient possible" doet ons veeleer denken aan een zekere totalitaire drang. Daar is, volgens de formule van Hannah Arendt (2002, 2006), "alles mogelijk" en bijgevolg "alles toegelaten". We stellen echter met Viktor Von Weizsäcker (2005) dat "*enkel het onmogelijke verwerkelijk kan worden*". Het collectief is de *via regia* om de psychoticus toe te laten aan dit *reële*, dit *onmogelijke*, dit *niet-gerealiseerde* te raken zonder dat daarmee te veel *angst* gepaard gaat, zonder dat hij de afgrond van de vernietiging van zijn eigen lichaam benadert.

personen en momenten die elk een heel eigen stijl hebben en die elk een pool worden van welbepaalde uitwisselingen. Het gaat er dus om hoe mensen en dingen circuleren, van de ene plaats naar de andere gaan, van het ene atelier naar het andere. Deze veelheid en beweging kunnen enkel ontstaan wanneer *verschil* wordt aangebracht. Een ware keuze wordt immers pas mogelijk wanneer men er vrij kan circuleren en verscheidene van elkaar onderscheiden ruimten openstaan.

Om dit uiteengespatte overdrachtsveld te verzamelen worden transferentiële constellaties georganiseerd. Vaak gebeurt dit vanuit een "niet meer te weten wat te doen", vanuit een machteloze situatie en dus vanuit een verlegenheid. Vanuit de zorg voor een bepaalde patiënt brengen we alle significante personen rondom hem bijeen om over hem te spreken. Zo wordt de overdracht *polyfonisch* of *meerstemmig*. Het "zich op elkaar afstemmen" heeft niet tot doel een discours te produceren, noch met één stem te spreken, en nog minder als therapeut de overdrachtelijke functie te belichamen. Deze heel bijzondere en subtiele manier van spreken is als het ware *cartografisch* aangezien de bedrijvigheid van iemand in kaart worden gebracht. Het is nauw verwant met wat Fernand Deligny (2007) "les lignes d'erre" noemt. In zijn werk met autisten probeert Deligny zoveel mogelijk afstand te nemen van de taal door terug te grijpen naar de geste, "le moindre geste" (*Le moindre geste*, 1971), een handgebaar bijvoorbeeld. Met een vaste kaart van de leefomgeving als ondergrond wordt op overtrekpapier met Chinese inkt het traject van iemand uitgetekend, de weg die iemand op een dag aflegt. Aldus worden kronkelende lijnen, meanders, krullen en arabesken geschetst die de eigenheid van de persoon niet zeggen maar *tonen* (*traces d'être*). Door de transparante papieren met de geschetste *lignes d'erre* van verschillende personen op elkaar te leggen, ontstaan er kruispunten van lijnen (*coïncidences*) en verschijnen bepaalde polen waarrond circulatie ontstaat (*chevêtres*).

Een constellatie heeft vaak het effect van een interpretatie, maar enkel op voorwaarde dat we spreken vanuit de plaats van de zuivere uitwendigheid, wanneer we een buitenpositie innemen en zo de *subjectieve gelaagdheid* gaaf houden (Lacan, 1991 [1960-1961]: 11, 237). We stellen vast dat het samenbrengen van deze disparate elementen vaak op zich reeds voldoende is opdat de psychotisch lijdende mens zichzelf ietwat meer zou kunnen verzamelen. De constellatie is allesbehalve een synthesevergadering waarin men bedoelt een eenduidig beeld te schetsen van een patiënt, maar veeleer een manier om "de institutionele tegenoverdracht in beroering te brengen, om te

roeren", zoals Tosquelles pleegde te zeggen (Oury, 1998: 81, eigen vertaling).

Antilogica of zinvolle tegenspraak

De psychoticus houdt zich op in het reële; hij heeft antennes, ontcijfert wat rond hem gebeurt en vindt meteen de barst in het pantser van diegene die hij voor zich heeft. Jean Oury verwoordt het als volgt: "(...) si l'on n'est pas trop obnubilé par je ne sais quelle idée fixe, on se laisse surprendre par la psychose: paysage insolite, inattendu, paroi abrupte ou marécage indéfini, son questionnement vous atteint là où vous êtes, sans protection, sans préparation, au plus méconnu de vous-même" (Oury geciteerd in Polack & Sabourin, 1976: 15). Het contact met de psychose legt het onbewuste van de mensen die er zorg voor dragen bloot (*à ciel ouvert*). Het bijzondere verhaal en het lichaam van de verzorger – alleszins delen ervan – zitten gegrepen in de waanarbeid van de psychoticus en worden beladen met bizarre associaties en vreemde objecten. De zogenaamde "objets bêta bizarres" (Bion, 1963) zoeken een *omhullende en begrenzendende functie* opdat het "niet-gedachte" gedacht zou kunnen worden. Hoe kunnen de verzorgers samen een collectief apparaat vormen om deze functie te vervullen zonder overvallen te worden door een ondraaglijke angst voor het vreemde of zonder het gevoel te ervaren als voedsel opgediend te worden en leeg achter te blijven? Zonder twijfel vinden allerlei vormen van vluchtgedrag bij de verzorgers hier hun oorsprong: het strikte navolgen van het reglement, het *uniform* belichamen van het statuut *verpleger*, beschuldigingen ("de psychiater begrijpt er niets van"), de vlucht in het objectieve, enzovoort. Aldus wordt een veilige afstand bewaakt opdat enige subjectieve weerklank verstomd zou worden.

Hoe kunnen we verdragen dat we met ons lichaam en onze bijzonderheid volledig gegrepen zitten binnen de vaak massieve overdracht? Hoe kunnen we voldoende openstaan voor de sensibiliteiten van de psychose zonder er zelf aan ten onder te gaan?

De minimale voorwaarde hiervoor is het creëren van wat Oury *les espaces du dire* noemt, oftewel momenten waarop elkeen, op spontane wijze en in zijn eigen stijl, het woord kan nemen om iets te vertellen over wat hem geraakt heeft, zo bijvoorbeeld tijdens een clubvergadering of een constellatie. Het werkt! Hoe? Danielle Roulot drukt het mooi uit met de logica van de Amerikaanse semioticus Charles Sanders Peirce: "La réunion de constellation est une machine à

fabriquer du vague" (Roulot, 1999: 36). Als dit u heel vaag in de oren klinkt, hebt u absoluut gelijk! Het loont echter de moeite hier even halt te houden en een uitstap te maken langs de semiotiek. Het zal ons toelaten een duidelijker beeld te schetsen van de bijzonderheid van ons klinisch werk met psychotici en, op een ander niveau, kritiek te leveren op de hedendaagse biopolitiek (Foucault, 2004), de politiek van het "naakte leven" (Agamben, 2007), en de ermee gepaard gaande georkestreerde vernietiging van het subject (en van de psychiatrie).

Peirce ging aan de klassieke aristotelische logica voorbij en introduceerde twee nieuwe logica's. We volgen hier Michel Balat's uiteenzetting van de theorie van Peirce (Balat, 2000). In *la logique du général* (*Ibid.*) geldt de wet van de uitgesloten derde niet (iets is ofwel A, ofwel niet-A), wat wil zeggen dat sommige zaken onbepaald zijn met betrekking tot een predicaat (het interesseert ons niet te weten of iets A is, we hebben het over B). Dit is de meest alledaagse logica.

In *la logique du vague* (*Ibid.*) geldt de wet van de non-contradictie (iets kan niet tegelijkertijd A én niet-A zijn) niet. Hier is er dus sprake van een steeds noodzakelijke arbeid om te proberen wat ons interesseert zo goed mogelijk te definiëren. We nemen eerst al het mogelijke aan (iets en zijn tegendeel) om vervolgens, beetje bij beetje, via een zoektocht langsheen andere predicaten, door middel van een negatieve logica (via uitsluiting: "dat is het niet"), de fundamentele definitie te kunnen formuleren van ons onderwerp. We kunnen hier bijvoorbeeld denken aan de interpretatie van een droom.

Aldus kunnen we begrijpen – en daar is het ons om te doen – dat in een eenvoudige algemeenheid als "iemand heeft blauwe ogen", het predicaat "blauwe ogen" veeleer iets "bepalends" is; het volstaat te denken aan iemand die blauwe ogen heeft. Het predicaat "niet-blauwe ogen" daarentegen opent een bijna onbepaalde, een quasi oneindige wereld van mogelijkheden. Het blijft hier "vaag" en dus erg "ongedefinieerd".

Daar waar de "*logica van het algemene*" te maken heeft met het gedetermineerde, met het weten, met het beheersen en dus met een algemene wet, valt de "*logica van het vage*" te situeren aan de kant van het bijzondere, het subjectieve, of nog, doorgedacht, van het niets. Laten we nu Michel Balat aan het woord: "De ces deux points de vue, celui du vague et celui du général, nous pourrions dire que l'existant se présente comme projeté à la limite. Du point de vue du vague, c'est-à-dire de la définition – où la singularité est de droit –, l'existant apparaît comme la limite du possible, c'est-à-dire, à proprement parler, comme impossible, à savoir, comme l'indique Peirce, cette conception suivant

laquelle nous n'aurions pas suffisamment de prédicats pour définir complètement l'existant – et pour cause! C'est là le caractère dyadique de l'existant comme reflété dans le possible. Du point de vue du général, où la singularité reste problématique, c'est l'impuissance à la détermination singulière qui domine, marquée par la distance du symbole à l'indice. Et cette impuissance, cette contingence dans la détermination (troisième) de l'existant (second) est liée à la possibilité (première) rémanente" (*Ibid.*: 114).

In tijden van "kwaliteitszorg" kunnen we stellen dat de staat meer dan ooit de vervreemdende neiging heeft om het vage te herleiden tot het algemene. *Zorg op maat* betekent het door de gestandaardiseerde DSM gelijkgeschakeld worden aan zijn symptoom om vervolgens het juiste en wetenschappelijk verantwoorde protocol voorgeschreven te krijgen, net als de verzorger trouwens, met dat verschil dat deze laatste er nog op geëvalueerd wordt ook. De politiek is uitgehold, de economie triomfeert als pure activiteit van het "regeren" met als enige doel haar eigen reproductie (Agamben, 2007: 46). Het werk wordt een gechronometreerde opeenvolging van "acten". *Zorg op maat... zorgen dat je in de maat loopt?* Het is niet langer toegelaten om het "ongedefinieerde" open te laten staan, het moet bepaald en behandeld worden. Met enige filosofische durf kunnen we stellen dat het protocol de *moord is op de onmogelijkheid*, en dus meteen ook de moord op enige oorspronkelijke, originele of waarachtige mogelijkheid. De noodzakelijke spanning tussen mogelijkheid en onmogelijkheid wordt ongedaan gemaakt wanneer men via standaardisering en objectivering het singuliere uitvlakt. Alles is voorzien of voorgeschreven, zelfs al ligt het absurde want onhaalbare karakter van deze voorziening er in de praktijk vingerdik op. Vele mensen voelen zich daar totaal onmachtig bij. Volgens Christophe Dejours is werken juist het dichten van de kloof tussen het "voorgeschrevene" en de "reële praktijk" (Dejours, 2003: 14). Werken is falen, zo stelt hij, aangezien het reële steeds weerstand biedt. Ieder moet zijn houvast ("ik beheers en heers") kunnen loslaten en inventief op zoek gaan wanneer hij met een ongekende en dus onverwachte situatie wordt geconfronteerd. Wanneer het ware werk onzichtbaar is, hoe kan het dan geëvalueerd worden? Alleszins niet via een gestandaardiseerde methode.

Werken met psychotici maakt deel uit van de zogenaamde *onmogelijke beroepen* waar Freud het over heeft aangezien we keer op keer in een volslagen onuitgegeven situatie binnentreden en vaak stoten op erg bevreemdende, enigmatische en idiosyncratische producties. Volgens Henry Ey handelt elke ware verzorger in het contact

met de psychoticus steeds als een pionier (Michaud, 2004: 224), maar enkel in zoverre dat hij de onmogelijkheid van zijn eigen taak kan uitstaan, met name dat hij kan verdragen verzekerd te zijn van het bekomen van ongekende, onzekere en steeds tekortkomende resultaten (Freud, 1937c: 260). Hiertoe moeten we het uniforme en het rationele van het willen begrijpen of beheersen (logica van het algemene) afleggen en binnentreden in een andere logica, in de logica van het vage.

In de kliniek wordt de omgang geregeerd door een andere logica of, om met Viktor von Weizsäcker (1952, 2005) te spreken, een *antilogica*: "het leven is zinvolle tegenspraak". Aldus kunnen we begrijpen dat het *niet-beleefde* werkzaam is en het reële het *onmogelijke*. De kunst van de therapie bestaat erin de grootste verwijdering en de grootste nabijheid te verbinden. Onze rol is het subject te begeleiden doorheen een *crisis*, als een moment van transformatie, en de spanning tussen het ontische "zijn" en het pathische "worden" open te houden ("Ik ben in zoverre ik word"). We moeten dit proces dragen, durven de psychoticus te begeleiden op deze ongekende reis opdat een unieke en bijzondere constructie tot stand kan komen. Het gaat hier allesbehalve om een narcistische wensvervulling (het onmogelijke wensen) maar om het zich verwonderen over het onverwachte en het onwaarschijnlijke dat een *prise d'inconscience* met zich meebrengt. In de therapeutische omgang leren we dat de dingen reeds veranderen op het ogenblik dat we ze onthalen.

Tot slot, een stapje in de kliniek om te getuigen van de moeilijk houdbare positie die erin bestaat, binnen de overdracht, willen, kunnen, durven en moeten "ja maar niet zo..." te zeggen tegen de ziekte in haar problematische ambiguïteit.

Sacré Mathieu!

Waarom Mathieu? Omdat hij ons op de één of de andere manier niet loslaat. Omdat het bij hem heel sprekend is hoe we toegang hebben tot het reële van het lichaam via het vormgeven aan de ruimtelijke dimensie en het in rekening brengen van de dimensie van het *contact* (Schotte, 1990).

Mathieu heeft een zwaar institutioneel verleden achter de rug. Verscheidene malen werd hij in de isoleercel geplaatst, één keer zelfs maandenlang, tot er van hem niets meer overbleef dan een levens- en sprakeloos lijf. Zijn aankomst in la Borde gaat niet onopgemerkt voorbij. Periodes van grote opwinding, ongeremd en obscene gedrag,

kleine diefstallen en pogingen om zijn "fout" te herstellen, wisselen zich af met rustige momenten van een uitgevlakte aanwezigheid en het demonstratief uitstallen van gehoorzaamend, normopathisch gedrag.

Mathieu wordt geboren in een incestueus kluwen vol generationele verwarring. De zwangerschap komt onverwacht en zijn ouders zijn niet in staat zich om hem te bekommeren. Hij wordt toevertrouwd aan de grootmoeder langs vaderszijde. Ze zegt tegen Mathieu dat hij "niet de zoon is van zijn vader", 't is te zeggen van haar eigen zoon. Toen Mathieu nog een jongen was hoorde zijn moeder hem op een dag zeggen: "Mon père n'est pas mon père, je suis le fils de Mesrine", Frankrijks beroemdste gangster, bankrover en meesterontsnapper. Ze vermoedt dat haar schoonmoeder hier achter zit. Deze perverse dame vindt een enorm genot in het systematisch uitschakelen van enige vertrouwensvolle band die aan Mathieu zou toelaten om op te komen als subject.

De Ander is niet consistent, veelal pervers. Verstoken van enige toegang tot het symbolische, enten de betekenaars zich letterlijk op het lichaam. Mathieu begon trouwens pas te spreken toen hij bijna vier was. De grootmoeder zit hem op de huid, letterlijk. Ze beschuldigt hem: "Tu auras ma peau" [letterlijk: "Jij zult mijn huid hebben"] wat zoveel betekent als "Jij wordt mijn dood". Mathieu erft als enige in de familie haar psoriasis, schuldplecht of zilverschub, een huidziekte. Het symbolische neemt hier, in het reële van haar materialiteit, ontdaan van haar semantische functie, zelf de vorm van *jouissance* aan. Op internet vinden de ouders van Mathieu een remedie tegen deze huidziekte. Geholpen door zijn vader, zal Mathieu elke avond een bad nemen gevuld met modder uit de dode zee, oftewel in het frans, "boue de la mer morte". En ga zo maar door.

De psychose uit zich via somatische wegen, het woord lijkt te vervallen tot zijn pure materialiteit. Het symbolische ent zich rechtstreeks op de organen, zonder mediatie. De libido kan niet gelokaliseerd worden en richt een ware ravage aan binnen zijn lichaam dat in stukken en brokken uiteenvalt. In deze zin lijkt zijn psoriasis als het ware de functie te hebben in het reële de grenzen van zijn lichaam af te tekenen. Op enkele erg diffuse achtervolgingsideeën na heeft hij – helaas – geen toegang tot enige constructieve waanarbeid, de libido fixeert zich dus rechtstreeks op de organen.

In de herfst van 2003 kan Mathieu plots geen halt meer houden en wordt de situatie heel snel onhoudbaar. Losgeslagen doolt hij rond in de kliniek, stuurloos op zoek naar ankerpunten, in de onmogelijkheid verkerend te betekenen wat hem overkomt. Zijn "manier-van-zijn"

slaat vaak heel plots om zonder dat er mediatie tussen de verschillende toestanden bestaat: momenten van grote opwinding, plotse ontlading in het roepen, het schelden, het met deuren slaan en het nabootsen van dieren, vervuld van genot. 's Nachts doet hij zijn ronde, gaat hij de kamers binnen en kan hij het niet laten om overal te gaan stelen (geld en sigaretten). Overdag is hij dan weer gul en deelt hij – gestolen – sigaretten uit, soms in ruil voor andere diensten. In de bar schenkt hij gratis drank. Bij momenten is hij zeer behulpzaam, maar 's nachts worden bewezen diensten soms duur betaald gezet. Met de dagen laat de dissociatie zich hoe langer hoe sterker voelen: zijn uiteengespat lichaam probeert hij angstvallig bij elkaar te houden. Eén arm, compleet omgedraaid – als een aangedraaide schroef om de rest van zijn lichaam recht te houden – hangt aan de zijkant alsof hij niet tot zijn lichaam behoort. Soms gaat hij zodanig gebogen dat hij tegen de muur aanloopt. Mathieu zit machteloos gevangen in een lichaam dat hij niet langer bewoont en dat zo gedesarticuleerd (*la désarticulation psychotique*) is dat het hem geen *assise*, geen vaste grond, meer geeft. Nu hij elke houvast heeft verloren, is hij overgeleverd aan "le vécu de la fin du monde" (Tosquelles, 1986) en kent hij geen enkele continuïteit meer (Winnicotts (1965) *continuity of being*).

In geen tijd wordt zijn bestaan één lange opeenvolging van paroxysmale uitvallen, alsof hij daarmee iets van het genot dat hem overspoelt wilt begrenzen, om het falen van een psychische enveloppe of omhulsel te compenseren. Om de verplettering te remmen, om zich te begrenzen en niet geheel te verdwijnen zoekt hij de anderen op om er in aanvaring mee te komen. Deze niet-aflatende reeks van botsingen lijkt een falende manier te zijn van het momentaan willen installeren van een continuïteit.

Zijn dag verwordt tot één lange schreeuw van onmacht, een onmogelijke rouwarbeid, triestheid en verwerping. Voor de anderen wordt dit lijden zó ondraaglijk dat er zelfs een petitie rondgaat met de vraag hem buiten te gooien. De obscene fantasma's van Mathieu worden op hun beurt door anderen letterlijk opgevat. Hij wordt beschuldigd. Hij wordt het zwarte schaap en het exclusieve onderwerp van alle gesprekken. Vanuit de noodzaak iets te ondernemen en de onmacht die we ervaren, wordt beslist om een vergadering bijeen te roepen. Iedereen die wil mag zijn mening geven, zelfs de meest extreme, zoals die van Jean-Claude: "Il faut le tuer". Dit lijkt de allerlaatste rem om een nakende *passage à l'acte* te vermijden. Op deze scène wordt met enkele betrokken actoren beslist om elkaar af te lossen in het vergezellen van Mathieu, de hele dag lang. Deze zogenaamde *anges*

gardiens of beschermengelen, gaan een dragende rol vervullen om de bodemloze dreiging van de vernietiging wat te verzachten. We beslissen om iets van zijn falende psychische enveloppe te herstellen door onze aanwezigheid. Via de club wordt zijn onhoudbare dooltocht omgevormd tot een parcours langs enkele significante anderen: "We houden straks samen de bar open"; "Ik zal met hem de tafel zetten om 18u30 op voorwaarde dat hij niet roept"; "Ik zal met hem een toertje maken in de tuin"; of nog, "Ik wil vijf minuten bij hem blijven, maar geen seconde langer, de smeerlap, de verkrachter".

Zo wordt, zo lang het nodig is, elke ochtend en elke middag, door een aantal mensen die zich betrokken voelen een web van betekenaars geweven, een keten van schakels ineengevlochten, "openingen" geënt opdat hij zich zou kunnen begrenzen. Daar waar hij enkel weerzin opwekte en uitgesloten werd, oefent na enkele dagen deze "forische" (Delion, 1997), dragende functie een rustgevende invloed uit, zowel op Mathieu als op de anderen. Op een ochtend wordt vanuit een strikte noodzaak op een geïmproviseerde manier met *packing* begonnen. In het gezelschap van twee monitoren wordt hij, gedurende een uurtje, in koude natte lakens gewikkeld. Het haalt de monitoren uit hun onmacht en biedt hen de mogelijkheid een scenario te schrijven, en het laat de anderen toe een uurtje op adem te komen.

Roger Gentis beschrijft de *packing* als een *dispositief van het niet-weten*: "Le packing me semble constituer le dispositif idéal, face en particulier à la précarité ontologique du psychotique, d'un non-savoir, d'un non-penser thérapeutiques. Ce qui importe pour moi dans cette technique, c'est d'aménager ce que Masud Kahn et Oury appellent une jachère, un espace aussi peu meublé que possible, aussi peu encombré que possible (à l'inverse de notre espace de vie habituel) de représentations, d'images, de théories de toutes sortes – de grilles de lecture où le moindre évènement qui émerge en thérapie, à peine a-t-il pointé le bout du nez que l'on sait déjà de quoi il s'agit, comment ça s'appelle et ce que ça veut dire. (...) Ce qui ne peut se faire, lorsqu'il s'agit de psychotiques ou de malades travaillés par des problématiques très archaïques, qu'au contact (aménagé, institué, ritualisé) d'autres corps parlants – que dans un dispositif, une mise en place analogique de quelques fonctions constituantes précisément articulées, une autre scène où va pouvoir se répéter, se reprendre, se rejouer, dans la contingence vivante de l'ici et maintenant (se rejouer autrement, donc), quelque chose de ce qui, supposons-nous, s'était autrefois mal passé" (Gentis, 1995: 210).

De – bedrieglijke – armoede van de verbale uitwisselingen (aanvankelijk gingen de gesprekken bijna uitsluitend over sigaretten, storende kamergenoten, de domme streken van de anderen) contrasteert sterk met de verbazende snelheid en de kracht waarmee de effecten zich laten voelen. Het werkt. We stellen vast dat "het pakt", zoals een mayonaise! Hoe? Waarom? Pogingen tot begrijpen moeten enige tijd worden uitgesteld.⁸ Nu we erin geslaagd zijn de *overdracht te enten* (Pankow (1977): "greffe de transfert") moeten we daar tezamen zorg voor dragen. Het antwoord zoeken op onze vragen is voor later aangezien we Mathieu eerst de kans moeten bieden een unieke verknoping te maken die als functie heeft hem toe te laten een halt te vinden (*point de capiton*), ongekende verbindingen van het lichaam en het symbolische te creëren. Onze rol is hem op deze tocht te begeleiden.

De packing is dus geen loutere techniek maar een complex dispositief dat Mathieu, in ons geval, heeft aangegrepen en waaraan we samen vorm hebben gegeven. Ontegensprekelijk heeft het bestaan van de therapeutische club hier ook haar aandeel in. Zo houden twee monitoren die deel uitmaken van het team van de packs van Mathieu zich eveneens bezig met het fabriceren van het weekblad *Les nouvelles labordiennes*. Het journaal zal beetje bij beetje voor Mathieu een nieuw draagvlak worden: hij brengt er vaak zijn woensdagnamiddagen door, houdt de andere leden van de club met korte tekstjes op de hoogte van zijn komen-en-gaan, in het bijzonder wanneer hij terugkomt na een reis naar het eiland Réunion waar zijn broer werkt en woont. Zijn reisverhalen kunnen in het journaal hun neerslag vinden, zijn foto's worden met veel interesse door de aanwezigen op de computer bekeken en hij kiest er enkele uit voor publicatie. Van zijn reizen brengt hij een receptenboek en zeldzame kruiden mee die hij gretig aan de koks gaat overhandigen hopende dat ze snel voor de hele kliniek een *cari au poulet* klaarmaken.

Enkele jaren later is Mathieu zelf de motor geworden van zijn eigen packs. Zijn dooltocht is een zinvollere reis geworden die hem langs een aantal belangrijke mensen, plaatsen en momenten leidt. Na het ontbijt, brengt hij drank om anderen te onthalen (hij bewijst graag diensten zoals de bar openhouden, opdienen, thee maken,...), hij haalt medicamenten, koopt sigaretten, gaat naar zijn afspraak bij de

8. Maldiney (1961) leert ons dat *begrijpen*, "com-prendre" betekent "prendre avec", "prendre ensemble". Of nog, etymologisch gezien wil het zeggen "ne pas exclure", in een eerste moment niets uitsluiten.

psychiater, gaat naar de tuin, enzovoort. Hij gaat van de ene sector naar de andere en vraagt aan de mensen van zijn team: "C'est quand mon pack?". We spreken een dag en een uur af, en het is Mathieu die ons onthaalt in deze ruimte (*espace de tranquillité*) die we met hem geschapen hebben. Hij brengt thee mee en suiker, de sleutel van de zaal, de schriften en de bak met de handdoeken. Soms is hij te druk bezig, heeft hij geen tijd voor de pack en gaat bijvoorbeeld mee op wandeltocht met het atelier *Perd-pas-le-nord*: "C'est ça mon pack". Sinds enkele maanden is er meer en meer tijd tussen de packs en volstaat het voor hem te weten dat hij aan het einde van de week een pack heeft om de week door te komen. Het gegeven woord op zich is garant geworden voor een zekere continuïteit. Hij mist nooit een afspraak en uren van tevoren zit hij reeds rustig te wachten. Hij houdt de zware kist met de lakens en de schriften de hele dag bij zich, loopt ermee door de kliniek, alsof hij aan de anderen wilt tonen dat ze zich geen zorgen moeten maken, hij heeft mensen gevonden om zijn pack te doen.

Creating Space for the Encounter: Meeting the Impossible

Summary: The movement called Institutional Psychotherapy is grounded in the ongoing effort to install the necessary conditions of possibility for the liberation of the clinic from alienation. To care for psychotic and other suffering people, we need to create a supportive transference field in which the human encounter is essential. This touches the Real and makes possible, in a moment of crisis, a transformation of the position of the Subject. The Collective, the pathic sculpting of the space-between-people, allows for the emergence of the singular, the unexpected, the impossible. The starting point of this article is the author's experience in the psychiatric clinic of La Borde (France). Through a number of concrete examples and critical moments, it hopes to show the interweaving of the elaboration of conceptual tools and the therapeutic situation within an institution.

Key words: Institutional Psychotherapy, Psychosis, Encounter, Impossible, Pathic Landscape, Space-Between-People.

Bibliografie

- G. Agamben (2007), *Qu'est-ce qu'un dispositif?*, Paris, Éditions Payot & Rivages.
- H. Arendt (1995), *Qu'est-ce que la politique?*, Paris, Éditions du Seuil.
- H. Arendt (2002), *Les origines du totalitarisme: Le système totalitaire*, Paris, Éditions du Seuil.
- H. Arendt (2006), *La nature du totalitarisme*, Paris, Payot.
- M. Balat (2000), *Psychoanalyse, Logique, Éveil du coma. Le Musement du Scribe*, Paris, l'Harmattan.
- G. Bataille (1967), *La Part maudite* précédé de *La Notion de dépense*, Introduction de Jean Piel, Paris, Éditions de minuit, Collection Critique.
- W.R. Bion (1963), *Elements of Psycho-Analysis*, London, William Heinemann.

- P. Coupechoux (2006), *Un monde de fous. Comment notre société maltraite ses malades mentaux*, Paris, Éditions du Seuil.
- C. Dejours (2003), *L'évaluation du travail à l'épreuve du réel. Critique des fondements de l'évaluation*, Paris, Institut national de recherche en agronomie.
- G. Deleuze (1973), *Nietzsche et la philosophie*, Paris, PUF.
- F. Deligny (2007), *Œuvres*, Paris, L'Arachnéen.
- P. Delion (1997), *Séminaire sur l'autisme et la psychose infantile*, Toulouse, Érès.
- M. Foucault (2004), *Naissance de la biopolitique, Cours au collège de France 1978-1979*, Hautes études, Paris, Gallimard-Seuil.
- S. Freud (1937c), "De eindige en de oneindige analyse", *Klinische beschouwingen 4*, Meppel-Amsterdam, Boom, 1992, pp. 217-265.
- R. Gentis (1995), *Le corps sans qualités. Une psychothérapie pour le temps présent*, Ramonville Saint-Agne, Éditions Érès.
- E. Goffman (1968), *Asiles. Études sur la condition sociale des malades mentaux*, Paris, Les Éditions de Minuit.
- F. Guattari (2003), *Psychanalyse et transversalité. Essais d'analyse institutionnelle*, Paris, Éditions de la Découverte.
- J. Lacan (1991 [1960-1961]), *Le Séminaire, Livre VIII, Le Transfert*, texte établi par J.-A. Miller, Paris, du Seuil.
- J. Lacan (2004 [1962-1963]), *Le Séminaire, Livre X, L'angoisse*, texte établi par J.-A. Miller, Paris, du Seuil.
- M. Ledoux (1990), "Institutions", *Revue de Psychothérapie Institutionnelle, "Spécial Viktor von Weizsäcker"*, pp. 3-9.
- M. Ledoux (2004), *Waar zijn we toch mee bezig. Institutionele psychotherapie in weerstand en dialoog met de kwaliteitspsychiatrie*, Kessel-Lo, Liberarte.
- H. Maldiney (1961), "Comprendre", *Regard, parole, espace*, Lausanne, Éditions L'âge d'homme, pp. 27-86.
- H. Maldiney (1991), *Penser l'homme et la folie*, Grenoble, Millon.
- H. Maldiney (2003), "Rencontre et psychose", *Institutions. Revue de psychothérapie institutionnelle*, no. 33, pp. 5-16.
- S. Meitinger (ed.) (2002), *Henri Maldiney – Une phénoménologie à l'impossible*, Puteaux, Le cercle herméneutique, Collection Phéno.
- G. Michaud (1977), *Laborde... un pari nécessaire*, Paris, Gaulhier-Villars.
- G. Michaud (2004), *Essai sur la schizophrénie et le traitement des psychoses: 1. L'impossible réalité*, Ramonville Saint-Agne, Éditions Érès.
- H. Michaux (1981), *Poteaux d'angle*, Paris, Gallimard.
- J. Oury (1986), *Séminaire de Saint Anne: Le collectif*, Paris, Éditions du Scarabée.
- J. Oury (1998), *Les séminaires de la Borde 1996/1997*, Nîmes, Les Éditions du Champ Social.
- J. Oury (2001), *Psychiatrie et psychothérapie institutionnelle, Traces et configurations précaires*, Lecques, Les Éditions du Champ Social.
- G. Pankow (1977), *Structure familiale et psychose*, Paris, Aubier.
- J.C. Polack & D. Sabourin (1976), *La Borde ou le Droit à la Folie*, Paris, Calmann-Lévy.
- Psychiatrie en verpleging*, "Themanummer: Institutionele Psychotherapie in België", 80e jaargang, no. 5, september-oktober 2004.
- Recherches N° 21*, "Histoires de la Borde. Dix ans de Psychothérapie Institutionnelle à la clinique de Cour-Cheverny", mars-avril 1976.
- D. Roulot (1999), *Paysages de l'impossible. Clinique des psychoses*, Nîmes, Les Éditions du Champ Social.
- J. Schotte (1985), *Une pensée de clinique. L'œuvre de Viktor von Weizsäcker*, cours à Louvain-La-Neuve, onuitgegeven.
- J. Schotte (1990), *Le contact*, Bruxelles, De Boeck-Wesmael.

- F. Tosquelles (1986), *Le vécu de la fin du monde*, Toulouse, Éditions de l'AREFPPI.
- K. Valke (1997), "Een inleiding tot de Institutionele Psychotherapie. I: de ontsluiting van de instelling", *Psyche*, jg. 9, no. 3, pp. 6-8.
- K. Valke (1998a), "Een inleiding tot de Institutionele Psychotherapie. II: het ontvangen van het singuliere", *Psyche*, jg. 10, no. 2, pp. 6-8.
- K. Valke (1998b), "Een inleiding tot de Institutionele Psychotherapie. III: principes en praktijk", *Psyche*, jg. 10, no. 4, pp. 9-10.
- V. von Weizsäcker (1952), *De zieke mens*, Amsterdam, Veen's Uitgeverij.
- V. von Weizsäcker (2005), *Gesammelte Schriften 10: Pathosophie*, Frankfurt am Main, Suhrkamp.
- D. Winnicott (1965), *Processus de maturation chez l'enfant*, Paris, Payot.
- A. Zenoni (2004), "La mesure de la psychose. Note sur la dite schizophrénie", *Quarto*, nos. 80-81, pp. 17-24.

Filmografie

Annie Hall (1977), film van Woody Allen, USA, 93 min.

Le moindre geste (1971), un film de Fernand Deligny, Josée Manenti et Jean-Pierre Daniel, 1962-1971, 95 min, noir et blanc. Dans le coffret : *Le cinéma de Fernand Deligny*, Éditions Montparnasse, Paris, 2007